ням, освіта рідною мовою*, боротьба з неписьменністю, неосвіченістю, алкоголізмом, прищеплення гігієнічних навичок тощо (і в науковій, і в художній літературі існував також образ неосвіченого, агресивного і схильного до алкоголізму фіна, якого треба було перевиховувати). При цьому за усіма фінами визнавалась одна значуща риса – всі фіни були гідними захисниками Батьківщини, кордони якої особливо важливо було охороняти зі східного боку. Себе ж Фінляндія розглядала як форпост, що оберігає Європу від східної загрози. Поет У. Кайлас писав: «Кордон як тріщина у кризі, переді мною Азія, Схід, а за спиною Європа, як страж зі щитом стою я на своєму посту».

Образ «типового фіна» досить динамічно змінювався протягом XIX–XX ст. І хоча стереотипні уявлення про особливості характерів фіннів різних історичних земель країни зберігаються і сьогодні (мешканців Варсинайс-Суомі вважають високомірними, пох'янмасців – агресивними, хямесців – спокійними і мовчазними, карьяласців – доброзичливими, савосців – корисливими і лукавими), проте ці відмінності ніколи не використовувались для моделювання штучних розколів у країні, як це було зроблено в Україні.

Отже, досить швидко проблема подолання наслідків «стигматичної самоідентичності» у Фінляндії була вирішена (українцям було б набагато легше вирішити подібну проблему «накинутої меншовартості», якби було припинено надзвичайно потужний інформаційно-психологічний вплив негативного спрямування з боку провідних ЗМІ Росії). Сьогодні фіни вважаються в Європі одним із самих читаючих народів, вони мають досить стабільний інтерес до різних сфер національної культури, а такі показники, як користування мобільним зв'язком та Інтернетом, досягають у Фінляндії вищих світових стандартів.

Таким чином, суспільна дискусія і науковий аналіз процесів створення і трансформації образу «типового фіна» у 90-х роках XX ст. були пов'язані зі вступом Фінляндії в Європейський Союз, тому було вироблено таку спільну позицію: Європа є універсальною цивілізацією, а Фінляндія в складі ЄС репрезентує особливу культурну одиницю, яка обов'язково має зберегти власну етнокультурну специфіку, щоб разом з іншими країнами ЄС протистояти негативному впливу глобалізації на національні культури.

Подібну іміджеву роботу потрібно провести і в Україні, поступово формуючи позитивний імідж України, українців і української національної культури. Основою для цієї багатогранної діяльності мають бути комплексні наукові дослідження, присвячені вивченню процесу становлення й розвитку українського національного характеру на різних етапах поступу української спільноти, адже національний характер відображає своєрідний шлях розвитку та історичну долю конкретного народу. Національний характер (як найбільш стійкий компонент психічного складу нації) є специфічною, історично утвореною системною цілісністю стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а внутрішньо зінтегровану єдність, системну цілісність характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного поступу даного народу (мова йде про історичну зумовленість цивілізаційного поступу спільноти, про риси, які формуються у представників даної спільноти на кожному конкретному етапі її розвитку). Національний характер не є вічною, незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Спосіб життя структурує та ієрархізує характерологічні особливості народу, зумовлює організацію активної взаємодії етносу з природним середовищем, соціокультурним оточенням, а також вплив тих чи інших природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних та суспільно-політичних факторів на процес націєтворення.

При формуванні образу України та «типового українця» потрібно пропагувати (використовуючи різні культурно-мистецькі, освітні та просвітницькі засоби) позитивні риси українського національного характеру: працьовитість, господарливість, волелюбність, екофільність, глибока емоційна прив'язаність до рідної країни, гостинність, хлібосольство, доброзичливість, обережність, сердечність, поступливість, злагода, товариськість, індивідуалізм, позиція пасивного протесту, відсутність нахилів до насильницької експансивності, толерантність, повага до прав іншої людини, особлива роль жінки в соціумі, протидія будь-яким формам підкорення й підпорядкування, почуття власника, прагнення бути господарем на власній землі, розсудливість, поміркованість, розвинута духовність, панестетизм, потяг до освіти, осмислена й недемонстративна релігійність, музикальність, високорозвинене почуття гумору тощо.

[1]Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира // Вестник МГУ. – Серия 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 17. [2]Леонтьев А. Н. Психология образа // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. – 1979. – № 2. – С. 12. [3]Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: Автореф. дис. … к. філос. н. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. [4]Авер'янова Н. М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз). – Автореф. дис. … канд. філос. наук. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2007. [5]Див.: Шлыгина Н. В. Проблемы самоидентификации финнов в современной литературе // Этнографическое обозрение. – 2008. – № 1. – С. 133–144.

Тетяна Шептицька

Український «макро-» і «мікросвіт» у художньо-словесному вимірі

Український світ – певна цілісність, нерозривна єдність природного, культурного та соціально-політичного – визначає сьогоденне буття українців як нації. Його існування як сукупності смислів, цінностей, уявлень та прагнень засвідчує духовну й світоглядну окремішність української спільноти, а також гарантує їй національне самозбереження в добу глобальних змін.

Український світ, трансформуючись та збагачуючись, упродовж тисячоліть зазнавав різноманітних зовнішніх впливів – як позитивних, зорієнтованих на його пізнання й осмислення, так і негативних, спрямованих на його деструкцію або знищення. Нелегкий і суперечливий український історичний досвід, постійне існування перед загрозою асиміляції, розчинення, втрати «свого», але вод-

*У Фінляндії в XIX ст. досить велика частина населення говорила шведською мовою і на роботі, і вдома. Перші кроки з утвердження фінської мови в науковій та освітній сферах було зроблено в середині XIX ст., боротьба за рівноправність фінської мови почалась зі становлення цілісної системи шкільної освіти рідною мовою і завершилась в кінці XIX ст.

ночас і національна стійкість, і відкритість до «іншого», і широке контактування із східним[1] та західним[2] світами зумовили способи співдії та спілкування українців з іншими етносами, вплинули на усталення типових способів поводження, культуропредставлення й культурозбереження. Окрім того, український світ як чинник колективного та індивідуального самопізнання й самоусвідомлення завжди підтримував і зміцнював процеси спільнотного згуртування, утверджуючи образ української нації як єдиного цілого. За тяжких умов бездержавності він формував бачення спільного майбутнього, що уможливлювало подальший поступ, а згодом і утвердження України як самостійного, рівноправного суб'єкта міжнародної політики, економіки та права. Отже, вивчення специфіки українського світу, його образного наповнення та «макро-» і «мікрорівнів», є актуальним і важливим напрямком сучасної українознавчої науки.

Позаяк світобачення й світосприйняття українців є результатом їхньої культурно-господарської діяльності, то образ українського світу найліпше дослідити на підставі культурних артефактів. Адже національна культура у своїй неповторній індивідуальності та всеохопності є універсальним ретранслятором не лише власних набутків, а й тих фундаментальних символів-архетипів, які є підвалиною українськості. Ця органічна складова духовного життя народу, упорядковуючи українське буття, забезпечує «консервування» й тяглість автохтонного етногенетичного коду.

Вагомою у цьому плані є роль української словесності, бо «світ доступний людині тільки у вигляді історій, розповідей про нього…»[3]. Найменшими, найпростішими та найстислішими оповідками, за допомогою яких особа може пізнати саму себе та навколишній світ, є українські прислів'я та приказки, а також проникливі замовляння й дотепні загадки. У цих фольклорних жанрах закодована інформація про незбагненність світоустрою як Божого творіння, про його велич та людське й національне розмаїття: «Широкий Світ», «Ніхто не знає о Божім світі», «Що світа, то й мира», «Як світ великий, так різне на ним буває», «Світ великий, було б здоровъя»[4]. Розуміючи необхідність далеких мандрівок задля набуття якісно іншого досвіду, наші предки підкреслювали важливість укоріненя як запоруки повноцінного існування, наголошували на потребі для кожного народу мати свою територію, свій простір для продуктивної життєдіяльності й культуротворчості: «Що світ, так и люде», «Світ тобі не покаже, як у нас», «Лучче на Родині кістьми полягти, ніж на чужині слави натяти!»[5].

Закономірно, що будь-яка розповідь, обов'язково маючи ознаки художності, уже є, або з часом стає, літературним текстом. Цей текст, хоча й має індивідуального творця, втілює загальнонаціональну картину світу. Письменник, моделюючи різні життєві ситуації, в які потрапляє особа-герой, художньо осмислюючи історичні перипетії українського народу, апелюючи до емоцій читача, неодмінно подає цілісні образи національного довкілля та української людини у її взаємозв'язках із соціумом. Митець мимоволі фіксує як спосіб мислення індивіда, розуміння ним закономірностей суспільного розвитку, так і середовище його буття – життєздійснення – відходу. Таким чином, український світ у його художньо-словесному вимірі постає одночасно як великий (природа, земля) і як малий (дім, хата, дворище) простори, одухотворені присутністю і працею людини. Розуміючи та завжди підкреслюючи міцний зв'язок місцепроживання та місцедіяння народу з його ментальністю, культурою, зрештою, історичною долею, наші письменники створили той літературний краєвид, який повністю відповідає українському національному характерові.

Українська природа, тепла і лагідна, щедра на веселкове буяння барв, багата на добрий урожай, сповнена шляхетної краси, виступає в літературі одвічним порятунком людської душі від хаосу буденності. Так, герой новели М. Коцюбинського «Intermezzo», відчуваючи глибоку втому від людей з їхніми турботами й трагедіями, від міста з його смородом, скреготом фабрик і брудним повітрям, від, зрештою, незчисленних «треба» і безконечних «мушу», втікає на волю. Бажаний перепочинок від громадських клопотів приходить не одразу: «щось» продовжує мучити звикле до напруженого ритму серце. Та чудотворні сили природи поступово очищають душу героя: «Так протікали дні мого intermezzo серед безлюддя, тиші і чистоти. І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жахнувсь від думки, що, може, горе людське десь причаїлося і чигає на мене? Коли таке станеться чудо, то се буде ваша заслуга, зелені ниви з шовковим шумом, й твоя, зозуле. Твоє журливе «ку-ку» спливало, як сльози по плакучій березі, і змивало мою утому»[6]. Про фізичне й моральне оздоровлення героя під впливом сонця, долини, налитої хлібом, жайворонків у синьому небі свідчить його зустріч із селянином у фіналі твору. Він знову побачив і відчув страждання простого люду. Але, наснажений соками рідної землі, герой М. Коцюбинського уже не тікає від народного горя, а, навпаки, визначається із своїм життєвим і творчим завданням – служити спільноті.

Ментальності українців як хліборобської нації, на думку багатьох дослідників, властиві гармонійні взаємостосунки людини з природою[7]. Щоденна праця на землі, спілкування з нею не лише забезпечують фізичне виживання особи, а й її духовне зростання. Шануючи природу-годувальницю, людина вчиться помічати й відчувати красу, берегти довкілля, любити ближнього, усвідомлювати власну самодостатність. Земля, що споконвіків вважалася найбільшою етосною цінністю[8], оберігає свого господаря від морального звиродніння й здичавіння. І навпаки, безземелля породжує голод, злидні, грабунки, перетворює людину на звіра («Хіба ревуть воли, як ясла повні» П. Мирного).

Виснажливе, але радісне господарювання на власній ниві стає дієвими ліками й від національного занепаду. Етнозберігальну силу землі демонструє повість У. Самчука «Марія». Один з її героїв, Корній, повернувшись з війська, перейнявши там не надто привабливі риси, властиві російському світу, втратив зв'язок з традиційною українською культурою. Матроський гульвіса, що не соромиться лихослів'я, часто заглядає у пляшку, зло бешкетує, поступово перетворюється на справжнього хазяїна, шанованого громадою чоловіка, пізнаючи смак праці: «Відходять і забуваються босяцько-пролетарські звички. Земля втягує у своє нутро і наповнює жили, розум і ціле єство твердими звичками. Корній чує вже це. Матроство забувається, і він стає людиною»[9]. А ставши нею, щиро дбає про лад у господарстві, переживає за землю, за урожай, не лінується працювати, радіючи усьому, що росте.

Одним із принципів освоєння, упорядкування довкілля, на думку В. Тішкова, є «архетипне прагнення змоде-

любати великий простір в малому»[10]. Дійсно, українська література демонструє значну варіативність зображення батьківщини, малої землі, де закопана та пуповина, що в'яже письменника з цілим родом. Знайшли своє художньо-образне втілення прекрасні Буковина й Карпати, дорогі серцям О. Кобилянської та Ю. Федьковича, волинські ліси О. Лятуринської та О. Стефановича, загадковий Пакуль, про який завжди пише В. Дрозд. А відомий поет-пісняр О. Білаш уславив гору Пивиху, «укриту запахущим чебрецем», та рідний Градизьк. Для нього це полтавське містечко не зрівняється з жодним іншим українським містом чи селом: «Це Градизьк мій, – колиска й пуповина. Із діда-прадіда – поріг і домовина. І не моя у тім вина-провина, Що він в мені, а я у нім давно»[11]. Тільки тут оживає й розквітає поетова душа й «витьохкує слова» творче серце. О. Білаш твердо знає, що пізнання українського «макросвіту» починається з конкретнішого і повсякденнішого: «Для мене він – в широкий світ вікно. Моя вершина, рівний степ і дно. Для мене він – Полтавщина смаглява: Вона моя і слава, і неслава…»[12].

Наявність свого місця, своєї сакральної території, з якою індивідуум пов'язаний родинно, історично, духовно, метафізично, забезпечує психологічний комфорт і формує почуття впорядкованості, правильності довкілля. Будь-яке стороннє втручання, що призводить до втрати життєво необхідного простору, провокує численні соціально-економічні конфлікти, екологічні катаклізми та спонукає особу чи громаду до відпорних дій.

У новелі Л. Мосендза «Укрита злість, облудлива покірність…» головний герой потрапляє у світ карпатських мешканців. Тяжке безпросвітне життя, що проходить у вічній боротьбі із сусідовою загарбливістю, призвичаїло цей люд до недовіри, підозри, а то й ненависті до чужинців: «Цілий світ їм, тут у горах, поділився на «тутешніх» і чужих. Перші були лише з їхнього, тубільного роду. Того роду, що мав право бути паном цих гір, полонин, лісів. Але це право заспав, прогаяв, пропустив. Чужі, нетутешні руки вхопилися за його права. А сам він став у себе вдома лише жебраком»[13]. Позбавлений панами землі-годувальниці, цього споконвічного засобу виживання та способу життєдіяльності, українець як справжній господар і володар своєї території виявився спроможним на спротив, хай і у вигляді стихійної помсти. Так, наприклад, інший герой твору, дід-верховинець, власноруч задушив лихваря, винуватця його зубожіння та втрати родини. Розкриваючи драму упослідження та економічного визиску українців з боку чужорідних, інонаціональних елементів, автор наголошує, що «нетутешні» – позбавлені «духу осілості», знаходяться поза межами цілісного національного локусу і, відповідно, не цінують захоплений ними простір, розглядаючи його виключно як засіб власного збагачення.

Безпосереднє чи опосередковане нищення українських екосистем, що відбувалося упродовж XIX–XX ст., не тільки зашкодило нормальній господарській діяльності, толерантному використанню довкілля з його тваринним та рослинним багатством, а й згубно подіяло на національну вдачу українців. Утвердження споживацького підходу до природи та пам'яток культури, маючи за мету заперечення традиційної моралі, розбещувало українську душу, змушуючи її забувати про предківські настанови та звичаї («Собор» О. Гончара). Крім того, постійні експерименти з природою поставили націю на межу виживання, що стало особливо відчутним після Чорнобильської катастрофи. Непомітна людському оку радіація, мертва тридцяти-кілометрова зона, закарбований у колективній пам'яті вигляд зруйнованого реактора є знаками тієї величезної біди, що прийшла на українську землю («Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського). Агресивне, вороже, майже потойбічне середовище змалював у поезії «Дощ у зоні Чорнобиля» М. Луків. Промовистим й водночас жахливо-правдивим образом цього зловісного світу стало село-пустка: «А в тім селі ні голосу, ні звуку, І вікна випромінюють розпуку, І двері навхрест дошками забиті, І журавлі криничні сумовиті, І тихий сад біля старої школи І дітям в ній не вчитися ніколи…»[14].

Український образ світу як світогляднотворчий чинник найпоказовіше виявив свою силу та потенцію в іншоетнічному середовищі. Загальновизнаним є факт, що «переселенці з України трансформують чуже довкілля згідно із своїми власними образами світу»[15]. Цілеспрямоване збереження й постійне відтворення емігрантами образу України й усього, що з нею пов'язане, поєднується із щиросердою ідеалізацією залишеної території. Така особливість української психіки простежується і на рівні польових досліджень, і у художніх текстах письменників-діаспорян.

Відомий господарник та діяч української еміграції Михайло Боровський, досліджуючи флору канадської Манітоби та порівнюючи її з українською, спостеріг, що «в садибах наших людей, і в місті, і за містом – я здибав наші суто українські теплолюбні рослини, що в старім краю плекають при кожній хаті, любуються їх своєрідним запахом, ними заквітчують свої хати, церкви, школи, ними прикрашають могили своїх рідних. Звідки ж ці самі рослини потрапили до такої далекої, холодної Канади, і головне, що ростуть лише при хатах чи обійстях наших людей? По розмовах і бесідах з нашими поселенцями виявилось, що ці рослини вони привезли з собою з рідного краю разом із грудкою рідної землі, щоб мов це нагадувало їм рідний край!»[16] Земля й рослини, привезені українськими емігрантами з собою на поселення, не тільки перетворилися на яскраві символи українськості, а й стали своєрідними маркерами національної ідентичності, власне тим, що убезпечує людину від стрімкої асиміляції. Варто зазначити, що етнозберігальні властивості української флори, зафіксовані народом у високо-поетичній легенді про євшан-зілля, засвідчує усе наше красне письменство від «Галицько-Волинського літопису» до поезії модерної доби (М. Вороний, Олександр Олесь, П. Карманський та ін.)

Запліднюючи чужі землі українським зіллям, даючи типові українські назви своїм поселенням (від вулиці, хутора до містечка), наші вимушені вигнанці прагнули відтворити у такий спосіб хоча б часточку рідної України, назавжди збереженої у серці й думках. На такому хуторі Київського району Далекого Сходу опиняється Григорій Многогрішний, головний герой роману Івана Багряного «Тигролови». Втікаючи від лабетів НКВД, він потрапляє до родини Сірків, українських переселенців, які на Зеленому Клині створили свій український світ, наповнений гармонією, любов'ю, добротою, повагою до гостя. Про рідне Трипілля Григорію Многогрішному нагадує усе – і пісня, яку співає донька господаря, і вбрання родини, і внутрішній лад у хаті, оздобленій рушниками та образами. Та найбільше – упорядкування навколишнього простору, яке відтворює традиційне українське господарство, де хазяї дотримуються давніх принципів землекористування:

«Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою дівочою рукою, вони змагаються з пишним тубільними саранками – червоними, жовтими, фіалковими, що розбігли-

ся ген скрізь по схилу річки і аж у ліс і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітів у морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими суцільними масивами рожевіє плакун. А з-за хати повиходили черемхи – повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, заквітчані. Стережуть невеличкий город і пасіку – десятків зо два вуликів. …. Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим ганком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, стоїть на схилі сопки і дивиться всіма чотирма вікнами на річечку, що тече внизу, і далі – на синє бескеття Сіхоте-Аліню.

Праворуч – дебела комора з омшаником, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі. Ліворуч – город, теж обгороджений в одну лату, ще й глечик стирчить на ближнім стовпці. В городі картопля і соняшники, а просто над самою річечкою – якась комірчина: то лазня «по-чорному»[17]». Як бачимо, дворище Сірків влаштоване як своєрідний мікрокосм, в якому усі елементи не є зайвими, перебувають у взаємодії між собою та у гармонійній єдності з довкіллям, а також захищають людину від ворожих сил.

Малим світом для українців завжди була хата (дім), найінтимніша сфера людського буття. В українській свідомості (а так само в літературній творчості) вона виступає символом як індивідуального добробуту, затишку, стабільності, так і державного уконституювання, самостійного порядкування на власній землі. Хата – це те сакральне місце, що забезпечує глибоко-кревний зв'язок особи із предками, а відтак, із цілим народом («І мертвим, і живим, і ненародженим…» Т. Шевченка, «Товаришці на спомин» Лесі Українки).

Мати власну оселю – є природнім бажанням будь-якої людини, яка потребує захисту, психологічного комфорту, спокою та сталості. «Дім вилучає з життя людини випадковість, дарує нам відчуття тривалости. Без нього людина була би істотою розпорошеною. Він підтримує людину під час буревіїв на небі й буревіїв у житті. Є тілом і душею. Є першим світом людської істоти»[18]. Тільки хата й родина, найвищі цінності для українців, можуть надати індивідові цілісності, порятувати його від самотності й суму: «Благо тобі, друже-брате, Як є в тебе хата. Благо тобі, як у хаті Є з ким розмовляти. Хоч дитина немовляща, І воно вгадає Твої думи невеселії…»[19].

Українська хата – втілення естетичних уподобань нашого народу, відбиття його господарських навичок і будівельної майстерності. Вона завжди органічно вписана в довкілля та резонує з людиною в будень і свято: «Садок вишневий коло, Хрущі над вишнями гудуть. Плугатарі з плугами йдуть, Співають ідучи дівчата, А матері вечерять ждуть. Сім'я вечеря коло хати, Вечірня зіронька встає. Дочка вечерять подає, А мати хоче научати, Так соловейко не дає»[20].

О. Довженко, позбавлений владою дому, у найширшому значенні цього слова, змушений жити, творити й працювати у далекій Москві, згадує про білу, з теплою солом'яною стріхою, хату в Україні. Вона має для письменника непроминущу притягальну силу, не дає забути про щасливе дитинство та рідну мову. «Праматір пристанища людського, незамкнена, вічно одкрита для всіх», вона випромінює світло, красу й тепло далеко поза межі Батьківщини. В українській хаті, справедливо зауважує О. Довженко, панує культ праці, совісності, честі й волі, в ній немає місця для лінощів, прислужництва, паразитизму. Втрата хати, міцної духовної основи, зруйнує український світ: «Здається щезни вона, і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злоби»[21].

Рідна оселя для українських письменників завжди мала й має чітку локалізацію, на яку не впливають ані зміна місця перебування, ані інші життєві обставини. Так, Н. Лівицька-Холодна, згадуючи перші роки перебування на еміграції, вказує на нерозривний зв'язок особистої надії на повернення з вічною ідеєю дому. Мрія про рідну хату в своїй Україні визначала як побутові реалії, так і модель поведінки, спосіб мислення, зрештою, неприйняття чужини, властиві самій мисткині та її оточенню: «З цим передчуттям швидкого повернення ми купували собі тільки конечне. Завжди була думка: «А нащо воно, не повезеш же всього додому…» А дім був десь там – чи на Полтавщині, де залишилася невеличка садиба, чи в Києві, де було т. зв. «пайове помешкання», до якого ми ще не встигли навіть перебратися, але в кожному разі «не тут»[22].

Дім також може набувати «самостійної значимості й активності: збираючи всередині себе людей, він забезпечує їм захист від небезпек зовнішнього світу»[23]. Подібну трансформацію подає у своїй поезії Ю. Буряківець. Його хата непомітно для читача олюднюється, перетворившись із місця уродин і змужніння на живу істоту. Вона як вправна та хлібосольна господиня згідна пригріти, нагодувати, прихистити й пошанувати: «Стоїть хатина й нині на заріччі, Немов людина – дивиться у світ, З долівкою глиняною і піччю, Де півників, півоній ніжний цвіт. Людей не раз запросить на весілля, засядуть гості важно за столи, І задурманить з палісаду зілля, Квітує в обітованій землі»[24].

Поза сумнівом, дім – це світ, призвичаєний до масштабів людини і створений нею. На думку Т. Ців'яна, «в опозиції макрокосм/мікрокосм перше характеризується неспівмірністю з людиною, друге, тобто дім – співмірністю, зв'язком з людиною. …Належність людині – основна функціональна ознака дому, дім існує, позаяк існує людина»[25]. А тому хата, покинута господарями, хата, де не чутно голосів та кроків, де «стіни не заходять на весіллі ходором», де не «чмихає» піч, не заскакує на стіл свіжий хліб, приречена на вмирання («Стара хата» В. Голобородька).

Українська хата в національному письменстві та суспільно-політичній думці виступає правдивим й органічним ідеалом українського патріотизму. Як справедливо зауважує Ю. Липа, «поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – це велика річ. Це значить, що для українця в його свідомості навіть не треба окреслювати докладніше українських земель. Там є дім, усе, що найбільш людське, усі ідеали людини, праджерело усіх добрих почувань, і всі можливості розвою»[26].

Художнє слово як дієвий чинник етнозбереження та культуротворення відбило усі показово-виявні явища українського буття. Національне письменство у результаті творчого осягнення й осмислення дійсності, засвоєння й трансформації народного світогляду змоделювало бачення спільнотою самої себе та створило картину цілісного українського світу. Український світ, втілений у слові, постає чітко окресленим, виразним й однозначно відмінним від інших. Його «макро»- і «мікрорівні», перебуваючи у взаємодії, впливаючи один на одного, визначають перебіг індивідуального й колективного життя. Довкілля як простір життєдіяльності та хата як берегиня історичної пам'яті формують так само й психіку української людини, головного героя та творця нашої літератури.

[1]Див.: Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин. – К., 2001. – 182 с. [2]Див.: Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. – К., 1998. – 578 с. [3]Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років XX ст. Монографія. – Львів, Тернопіль, 2000. – С. 41–42. [4]Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К., 1993. – С. 56–57, 263. [5]Там само. – С. 57, С. 418. [6]Коцюбинський М. З глибини: Повість, новели. – К., 2005. – С. 60. [7]Див., наприклад: Мірчук І. Світогляд українського народу (Спроба характеристики). – Прага, 1942. – 21 с.; Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О. І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.; Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія): монографія. – К., 2000. – 380 с. [8]Рогожа М. Природа як етосна цінність // Філософія природи: Монографія / А. В. Толстоухов, Ю. О. Мєлков, С. М. Ягодзінський та ін. – К., 2006. – С. 132–145. [9]Самчук У. Марія; Куди тече та річка. – К., 2005. – С. 62. [10]Тишков В. А. Реквием по этносу. – М., 2003. – С. 280. [11]Білаш О. І. Мамине крило: Поезії / передм. М. Сома. – К., 1999. – С. 15. [12]Там само. – С. 15. [13]Мосендз Л. Людина покірна (Homo lenis). – Львів, 1937. – С. 59–60 [14]Луків М. Доля і час. – К., 2002. – С. 59. [15]Крисаченко В. С. Природа в українській духовності // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К., 1996. – С. 344. [16]Боровський М. Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців // Хроніка – 2000. – К., 2000. – Вип. 37/38. – С. 48. [17]Багряний І. П. Тигролови: Роман; Огненне коло: Повість. – К., 1996. – С. 65. [18]Башляр Ґ. Дім (поетика простору) // Українські проблеми. – 1994. –№ 4/5. – С. 93. [19]Шевченко Т. Г. Кобзар. – К., 1999. – С. 477. [20]Там само. – С. 319. [21]Довженко О. Хата // Довженко О. Про красу. – К., 1968. – С. 454. [22]Лівицька-Холодна Н. Ю. Липа, якого я знала // Сучасність. – 1987. – Ч. 1. – С. 45. [23]Цивьян Т. В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам. X. – Тарту, 1978. – С. 72. [24]Буряківець Ю. Мого життя межінь. Поезії. – Нью-Йорк, 1984. – С. 360. [25]Цивьян Т. В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам. X. – Тарту, 1978. – С. 72. [26]Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992. – С. 165.

Тетяна Якубова

Історичні впливи турецько-татарського прикордоння на формування ментальності польської шляхти та українського козацтва (XVI–XVII ст.)

Турецько-татарське прикордоння відігравало помітну роль в історії України. Історичні події, які розгортались в Причорномор'ї протягом XVI–XVII століть, впливали на формування ментальності українського козацтва. Історична література польськомовного фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського представляє праці польських істориків та історичні джерела, які значно доповнюють історичним фактажем сучасні концепції розвитку козацького військового мистецтва, торгівлі козацтва з територіями турецько-татарського прикордоння в XVI–XVII століттях. Територія турецько-татарського прикордоння акумулювала в собі потужні військові сили татарської нації, які безпосередньо відігравали вагому роль в історії України та Російської імперії. Міцний військовий потенціал татар Причорномор'я розумів канцлер Російської імперії українець Олександр Безбородько (1747–1799). В історичній записці канцлер зазначив: «Татарский народ столько с нами по делам своим связан, что почти непростительно не иметь о нем надлежащего сведения, как людям в штатских знатных чинах находящихся так и военных. Означенныя причины возбудили во мне некогда любопытство обстоятельнее узнать сию нацию, о которой я имел до того только внешнее сведение и для того не оставил я читать разных об оной нации писателей»[1].

У польськомовному фонді зберігається праця Адама Нарушевича «Таврика» (Naruszewicz A. „Tauryka", 1787), в якій містяться розділи «Таврика під Литвинами», «Таврика під ханами перекопськими», «Таврика під турками до наших часів»[2]. У праці зауважено, що у фортеці Очаків та в її околицях в часи Вітовта мешкали русини, волохи, турки. Невідомий автор називає околиці фортеці Очаків «землею козаками призваною». Козаччина з тих прикордонних ґрунтів отримувала ленні володіння за несення прикордонної служби навколо фортеці Очаків за князя Вітовта, проти татарських наїздів. Можна припустити, що козаччиною невідомий автор називає українське прикордонне населення. Міста козацької колонізації лежали по обох сторонах Січі як старої, так і нової. Козацтвом за Вітовта була колонізована місцевість понад Інгулом, біля озера Тилигул, були відомі два мости на річці Буг, побудовані Вітовтом. До литовського панування Причорномор'я належало татарам до кордонів польських земель.

Татари очаківські були розсіяні між гирлами Дністра, Бугу, Дніпра. Король польський, князі литовські «чинили там надання земель для люду свого заможного», а ті, заставши його незаселеними, закладали в них свої слободи. Завоювання Портою генуезьких колоній і підпорядкування Кримського ханства, що визнало васальну залежність від султана, було поворотною подією в політичному житті Причорномор'я[3].

У 1525 р. Османська імперія вводить до фортеці Очаків воєнний гарнізон. Турецько-татарське прикордоння починає відігравати помітну роль у формуванні ментальності польсько-литовської шляхти та українського козацтва. Мартин Бельський, відомий польский хроніст, в своїй «Хроніці» приділив увагу подіям навколо фортеці Очаків. Польський літератор К. Мешезинский в «Історії літератури польської» зазначив, що М. Бельський (1495–1575) вчився в академії Краківській, служив в війську при дворі воєводи Краківського, займався наукою. В «Хроніці» М. Бельский виклав історію «з біографічними нарисами людей славних». Була то думка нова. Йохим Бельский, син М. Бельського «Хроніку» свого батька переробив та вдосконалив. Наука отримала від цього критичну мову та літературний стиль. М. Бельский написав «Хроніку» до кінця панування Сигізмунда I, вона вийшла в Кракові в 1597 р.[4] Польський літератор Петро Хмеловський в «Історії літератури польської» підкреслив, що М. Бельский знав латину та в своїх працях користувався працями різних авторів. До відомих праць М. Бельського можна зарахувати трактат «Sprawe rycerska» (1569), в якому автор розмірковує над організацією військової справи поляків, а також неприятелів їхніх: турків, татар, волохів[5]. Хроніка М. Бельського дає можливість прослідкувати вплив турецько-татарського прикордоння на ментальність польської шляхти в першій половині XVI ст. В «Хроніці» М. Бельский написав, що в кінці 1528 р. Предслав Лянцкоронський, староста Хмельницький, залишив Черкаськ та зібравши «декілько сот поляків та русинів, пішов військовим походом під Очаків»[6]. В битві з татарами під Очаковом, протягом трьох військових сутичок, поляки «щастя відвідали», забравши 30000 бидла та п'ятсот коней. У 1529 р. Сейм, зібраний в Піорткові, ухвалив грошовий збір з населення на оборону проти турків, татар, волохів.